

Protocollering in de bijzondere jeugdzorg

CANO's bevaren nieuwe wateren

ROEL GERITS, GERT HOUBEN EN LUC PAREDIS

'Naast nieuw te ontwikkelen interventies voor jongeren met ernstige gedragsproblemen, blijft ook zorgvuldige implementatie en borging van bestaande interventies noodzakelijk.'

De bijzondere jeugdzorg werkt van oudsher rond problematische opvoedingssituaties van jongeren. Maar de ene situatie is complexer dan de andere. Daarom wordt voortdurend en met wisselend succes gezocht naar een aanpak voor jongeren die in een negatieve spiraal blijven zitten. Vandaag zetten CANO-voorzieningen succesvol in op deze specifieke doelgroep. Ze vertrekken daarbij vanuit de stelling dat alle mensen bepaald worden door hun verbindingen met het geheel waarin ze bestaan. Dat geldt ook voor jongeren die zich moeten ontwikkelen in een verbrokkelde gezins- en leefomgeving. Relevante pedagogische personen zijn dikwijls vervreemd van de jongeren en zijn niet langer gemotiveerd om nog iets voor hen te doen. Ten onrechte zou je hen over het hoofd zien. Daarom moet gezocht worden naar wegen om deze directe leefomgeving op een indringende wijze aan te spreken en te betrekken bij het ontwikkelen van een begeleidingsprogramma. CANO, 'Centrum voor Actieve Netwerkontwikkeling en -Omgevingsondersteuning', probeert dit te realiseren. De Vlaamse overheid vond het model zo interessant dat ze besloot het als eerste in de sector van de bijzondere jeugdzorg te protocolleren.

EVIDENTIES DOORBREKEN

Zo'n meer contextgerichte en netwerkontwikkelen- de invulling van jeugdhulpverlening komt niet uit de lucht gevallen. Een aantal voorzieningen voelden aan dat de aanpak van een restgroep jongeren niet voldoende was. Zij werden verplicht om stelselmatig over hun mogelijkheden en krachten heen te gaan om een gepast aanbod te blijven formuleren. Het initiatiefrecht om verschuivingen in maatschappelijke fenomenen en probleemsituaties aan te kaarten zorgde voor een aantal ontwikkelingen. Deze resulteerden in de jaren '90 in een aantal experimentele erkenningen en wetenschappelijk onderbouwde initiatieven zoals Zeer Intensieve Begeleidingstehuizen (ZIB). Later werd beleidsmatig ook nog de Ibis categorie ingevoerd. Van de term CANO was toen echter nog geen sprake. In dezelfde periode sprongen een aantal pioniervoorzieningen - die vooral puur residentiële werkvormen hanteerden - op de kar van de eerste en voorzichtige experimentele vormen van thuis- en contextbegeleiding. Contextbegeleiding bleek een waardevolle interventie die de kloof tussen lichte maar hoogdrempelige vormen van hulpverlening enerzijds en de zware en ingrijpende vormen van residentiële hulpverlening anderzijds wel eens zou kunnen overbruggen.

Binnen het hulpverleningslandschap kon deze experimentele vorm van hulpverlening dan ook rekenen op projectmatige steun. De voorheen exclusieve focus op residentiële plaatsing in voorzieningen werd genuanceerd vanuit de praktijkvaststelling dat een aantal jongeren bij het bereiken van de meerderjarigheid terug thuis gingen wonen, onafhankelijk van het afgelegde begeleidingstraject. De CANO's trokken in het pleidooi voor een meer evenwichtige denkoefening over de meest voor de hand liggende hulpverleningsnorm duidelijk de kaart van het contextgericht, en later netwerkontwikkeld, denken. Toch blijft de residentiële reflex tot op vandaag hardnekkig overeind en wordt nog steeds naar voor geschoven als een erg 'veilige' maatregel. De netwerkactiveringspolitiek van CANO oefent voortdurend tegengewicht uit ten aanzien van de té evidente reflex tot uithuisplaatsing.

De netwerkactiveringspolitiek van CANO oefent voortdurend tegengewicht uit ten aanzien van de té evidente reflex tot uithuisplaatsing.

VEELKOPPIG PIONIER?

Niet alleen binnen de evolutie naar dit contextueel werken zijn de CANO's pioniers geweest. Ook op vlak van modulair denken en flexibel werken, leken de CANO's destijds het pad te effenen voor de huidige verschuivingen binnen integrale jeugdhulp en experimentele projecten zoals de Multifunctionele Centra. Ook de recentelijk gepresenteerde visietekst Staten-Generaal Jeugdhulp spreekt over: 'één empowerende jeugdhulp met het kind en de jongere als actor en co-producent'. Hierbij staan de jongere, zijn context en de maatschappij centraal in een empowerende, krachtgerichte jeugdhulp. Ook dit document staat bol van begrippen zoals zorgcontinuïteit en regie. Het appeleren aan verantwoordelijkheid van actoren én belendende sectoren wordt naar voor geschoven als topprioriteit. Voor CANO voorzieningen klinkt dat allemaal heel bekend in de oren.

Op 7 maart 2012 kende minister Jo Vandeurzen de CANO-voorzieningen een kwaliteitslabel toe. Hiermee drukten de minister en het Agentschap Jongerenwelzijn hun appreciatie uit voor het in een protocol gegoten hulpverleningsmodel. Daarmee werd meteen de vraag van voormalig minister Vervotte beantwoord om in het kader van haar Globaal Plan Jeugdzorg (2006) het 'CANO-model' in een protocol te gieten. Het was de eerste

keer dat in de sector bijzondere jeugdzorg een protocolleringsopdracht werd gevalideerd. Maar niet het moment van toekenning is belangrijk, wel het dynamische en innovatieve proces dat voorafging. Minister Jo Vandeurzen verwoordde dat zo: 'een hoogtepunt in het traject, over dingen bekijken met een grote geschiedenis die de sporen hebben getrokken van wat jeugdhulp in Vlaanderen aan het worden is.' (Vandeurzen, 7 maart 2012)

NIET LEEFGROEP, WEL LEEFOMGEVING

Het vertrekpunt van een CANO-voorziening is zo specifiek dat het niet gerealiseerd kan worden binnen de krijtlijnen van een residentieel concept. CANO kan zich slechts ontwikkelen vanuit een meer geïntegreerd model waarin leefomgeving, dagbegeleiding en residentiële begeleiding onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Het gaat over een zeer intensief hulpaanbod waarbij het streefdoel een verblijf in de eigen leefomgeving inhoudt omdat de jongere als een essentieel onderdeel van zijn eigen leefomgeving gezien wordt. De focus van CANO-hulpverlening is niet de residentiële leefgroep, wel de individuele jongere binnen zijn leefomgeving. CANO-denken en handelen veronderstelt een andere wijze van hulpverlening, waarbij een ander 'mindpath' bewandeld wordt. 'Going one step further in developing and maintaining a professional relationship with the clients and this by using power in the relationship in a mindful and judicious way and by expressing a human attitude and style which goes beyond the 'traditional' professional relationship.' (Grietens e.a., 2007)

Ook jongeren zelf geven vaak impliciet of expliciet het belang van netwerken aan. De sleutel ligt dan ook in het herstel daarvan. In een begeleidingsrelaas van een CANO-voorziening zegt een jongere dat zo. 'Ik was jong en ging op zoek naar 'kicks'. Ik was de regels beu en ging op zoek naar avontuur. Samen met een aantal andere jongens liep ik weg. Ik had echt het gevoel dat ik niks te verliezen had. Het feit dat ik dacht dat ik niets te verliezen had kwam, denk ik, voort uit de boodschap die ik van thuis kreeg. Ik was daar niet meer welkom. En hoewel ik me stoer en kwaad voordeed, was ik vooral verdrietig en teleurgesteld. Mijn plan was begeleid zelfstandig wonen, maar diep vanbinnen wilde ik dat eigenlijk niet. Hoewel ik zelf geen enkel alternatief zag.'

ANDERS KIJKEN, DENKEN EN WERKEN

De geprotocolleerde CANO-visie wordt gerealiseerd door de jongere niet uit zijn leefomgeving te houden maar zoveel mogelijk te begeleiden binnen en met die leefomgeving. De krant De Standaard kopte de kern van dit hulpverleningsmodel in 2002 met treffende woorden: 'De strijd aangaan op het thuisfront en in de directe omgeving van de jongere.' De breuken binnen die leefomgeving moeten hersteld worden. Daarbij vertrekken CANO's vanuit een geloof in de mogelijkheden van de jongeren en hun ouders of opvoedingsverantwoordelijken en andere steunfiguren, gekoppeld aan een duidelijk engagement van hen om dit samen te realiseren. Dat wederkerig engagement vertrekt vanuit gelijkwaardigheid en een niet-oordelende begeleidingshouding. Een begeleider wordt hierbij deels een meerzijdige procesbegeleider die pedagogisch betrokken op hun verantwoordelijkheid wijst. Niet enkel naar het gezinssysteem toe, maar naar alle systemen waarmee de jongere verbonden is. Ook de verantwoordelijkheid van de jongere en zijn ouders ligt dus op de tafel. Om dit te bereiken, stelt een CANO-centrum en zijn begeleiders zichzelf en de concrete aanpak steeds in vraag in een continue zoektocht naar wat werkt.

Een begeleider drukt in een begeleidingsrelaas dat belang van geloof en wederzijds engagement zo uit. 'Toen Jan voor de laatste keer in Mol verbleef, was ik nog steeds overtuigd van het feit dat hij iets in z'n mars had. We hebben in de periode voordien veel en lange gesprekken gehad. Ik heb ook zijn moeder veel gehoord en zij kon voor het eerst ook benoemen dat ze zo graag een goede band zou hebben met Jan. Ze kon terug benoemen wat ze in hem bewonderde, wat haar trots maakt. Ze wist dat ze samen ook sterk konden staan. Jan zelf koos voor een traject in begeleid zelfstandig wonen. Na veel overleg in de CANO-werking hebben we hem opnieuw de kans gegeven om zich te laten zien.'

NIEUWE WEGEN

Zo wordt hulpverlening meer een 'samen werken' aan een betere toekomst in en met de eigen leefomgeving. Dat vergt een begeleidingshouding waarin een emancipatorische basishouding en een sterke participatie van de jongere en zijn leefomgeving centraal staan. Oplossingen worden gezocht in en met de context van de jongeren, soms op bijzonder doortastende en creatieve wijze, vaak weg van de gekende hulpverleningspaden. Zo vormt elke nieuwe begeleiding een unieke uitdaging waarbij een hulpverleningstraject steeds in een samenspel vorm krijgt, los van een vast hulpaanbod en steeds op zoek naar de unieke sleutel in het complexe verhaal van de betrokkenen.

Door de begeleiding anders in te vullen en nieuwe kansen te bieden, kiezen mensen voor een weg die voorheen afgesloten bleef. Dat blijkt krachtig uit dit fragment van een begeleidingsverslag. 'Voor mama was het niet altijd gemakkelijk om signalen van Jan op te vangen. Ze zag hem graag, maar had geen gezag meer over hem. Er was in het verleden zoveel gebeurd, Jan had een heel aantal feiten gepleegd waardoor ze hem niet meer vertrouwde. Ze miste hem wel, dat wel, maar kon het hem niet zelf zeggen. In het jaar dat Jan voortgezette hulpverlening had, is er heel wat veranderd. Uiteraard heeft hij nog discussies met zijn moeder, maar ze zijn zeker en vast naar mekaar toe gegroeid. Jan is niet alleen

gaan wonen, maar heeft leren praten met zijn moeder. Als ik nu bij hen op bezoek ga, is mama meestal bezig in de keuken en zitten Jan en ik aan tafel. Iedereen kan dan gezellig zijn zegje doen. Als contextbegeleidster is dat fantastisch om te zien. Ik ben dan ook ontzettend fier op zowel Jan als zijn moeder!

VAK- EN MAATWERK

CANO vertrekt vanuit de hulpvraag die de jongere en zijn leefomgeving stellen. CANO ondersteunt die leefomgeving maar doet er ook een sterk appél op. Deze begeleidingen slagen enkel doorheen een goede netwerking met de leefomgevingen en belendende sectoren. Begeleidingen verlopen in een autonome organisatiecultuur waar vakmanschap van begeleiders wordt aangescherpt om telkens opnieuw tegenover elke unieke situatie een unieke mix van methoden te zetten die werken. CANO's slagen hierin slechts doorheen een breed horizontaal netwerk van samenwerkende partners vanuit een wederzijdse erkenning van expertise en respect voor ieders functie en mogelijkheden. Het CANO-protocol is dan ook niet zomaar kopieerbaar van de ene organisatie naar de andere. Interne structuren, cultuur en attitudes moeten telkens opnieuw gedefinieerd worden.

De contextbegeleiding krijgt vorm in een geïntegreerde aanpak waarin het aandeel van de leefomgeving niet vrijblijvend kan zijn. Ouders en context zijn ervaringsdeskundigen wat de jongere betreft en in die zin de eerste verantwoordelijken in het veranderingsproces dat gezamenlijk wordt gestart. Problemen in het dagelijks samenleven van de jongere en zijn context bespreekt de contextbegeleider en samen zoeken ze naar oplossingen. Het doel hierbij is steeds de gebroken samenhang tussen de jongere en zijn leefomgeving te herstellen om zo opnieuw zin en perspectief te geven aan het leven van de jongere binnen de waarden en normen van onze samenleving.

SCHOOL EN WERK

Bij crisissen in de thuisituatie of ruimere leefomgeving blijft een residentiële terugkoppeling mogelijk. Jongeren nestelen zich niet in een 'leefgroep', maar grijpen ontwikkelingskansen in een 'leergroep'. Zo'n leergroep is vooral een springplank naar (her)opbouw van het netwerk om zo terug in de eigen leefomgeving te kunnen verblijven, al dan niet begeleid alleen te wonen met goede contextbindingen. Een goede school- en werkbegeleiding hangt hier nauw mee samen vanuit het contextueel gegeven dat ook op dit vlak een goede en zinvolle verbinding belangrijk is voor een gelukkig en gedragen (samen)leven. Elke CANO-voorziening investeert in bijzondere mate op deze terreinen. Gezien de problemen en hindernissen die ze daarbij tegenkomen, vormt ook dit aspect telkens weer een uitdaging waarbij elke situatie anders is en ook andere oplossingen vraagt. Een goede verbinding met een school of werkplek is heel belangrijk maar vaak niet evident voor deze jongeren.

Chronische schoolmoeheid of het niet weten waar naartoe met hun leven, zijn essentieel aan te pakken punten in elke begeleiding.

Sommige CANO's hebben, al dan niet met extra middelen, projecten opgezet om de moeilijkste afhakers op dit vlak te ondersteunen en op weg te zetten richting het reguliere kader. Projectmatig werken, ondersteund vanuit ervaringsgerichte methodieken, zijn hier vaak belangrijke sleutels. 'Ateliers faciliteren niet enkel contacten, maar stellen mensen ook in staat om 'zin' te ervaren. Een atelierwerking kan patiënten of cliënten in staat stellen om zich in te schrijven in ruimere maatschappelijke verbanden, helpen om het zelfvertrouwen te versterken of interesses te wekken die voordien ongekend waren voor iemand.' (Vanheule, 2012)

Sommige CANO's hebben, al dan niet met extra middelen, projecten opgezet om de moeilijkste afhakers op dit vlak te ondersteunen en op weg te zetten richting het reguliere kader. Projectmatig werken, ondersteund vanuit ervaringsgerichte methodieken, zijn hier vaak belangrijke sleutels. 'Ateliers faciliteren niet enkel contacten, maar stellen mensen ook in staat om 'zin' te ervaren. Een atelierwerking kan patiënten of cliënten in staat stellen om zich in te schrijven in ruimere maatschappelijke verbanden, helpen om het zelfvertrouwen te versterken of interesses te wekken die voordien ongekend waren voor iemand.' (Vanheule, 2012)

PROTOCOLLERING

CANO is niet alleen een hulpmodel, maar is dus ook een geprotocolleerd hulpmodel. Dat willen we even situeren en toelichten. In 2006 brak het al

Het CANO-protocol is niet zomaar kopieerbaar van de ene organisatie naar de andere.

genoemde Globaal Plan Jeugdzorg een lans voor meer effectiviteit en efficiëntie van het hulpaanbod. Dat moest onder andere door meer wetenschappelijk onderzoek in te zetten op dat thema. Het onderzoek zou zich onder meer moeten richten naar de vraag of de toegepaste werkvorm aansluit op de zorgbehoefte, effect heeft en efficiënt wordt opgezet. Indien bleek dat deze zaken positief werden geëvalueerd, werd een programmaleider met opdracht tot protocollering aangesteld. Een protocol is dus onlosmakelijk verbonden aan bepaalde evoluties binnen het kwaliteitsdenken.

Maar de vraag naar de draagwijdte en inhoud van het begrip werd daarmee nog niet beantwoord. Van Dale omschrijft een protocol o.a. als 'een geheel van regels en afspraken rond een bepaald gebied'. Swinkels e.a. (2004) stellen dat 'een protocol de te volgen procedure op lokaal niveau beschrijft. Protocollen sturen beslissingen van hulpverleners in de dagelijkse praktijk en dienen daarom op lokale omstandigheden toegesneden te zijn. Een protocol geeft aan wie, wat en hoe te handelen op welke werkplek. Bij voorkeur is het protocol een vertaling van een algemeen aanvaarde, landelijke richtlijn naar de lokale situatie van de beroepskracht'. Anderen vullen aan door te stellen dat protocollen, eerder dan richtlijnen, het karakter hebben van voorschriften (Van Wijmen en Lagro-Janssen, 1998). Die laatste mening wordt ook gedeeld door het Agentschap Jongerenwelzijn. In de visienota protocollering wordt de sector geïnformeerd over het streven naar 'efficiënte, effectieve en kwaliteitsvolle hulpverlening en het werken met protocollen' (Meert, 2011). Deze nota benadrukt het onderscheid tussen standaarden en protocollen. Standaarden zijn algemene, methodiekoverschrijdende bepalingen waar voorzieningen zich aan moeten houden, bijvoorbeeld het minimum aantal cliëntcontacten in het interventiesysteem. Zo'n standaard kan opgenomen worden in de regelgeving, maar protocollen horen daar niet thuis.

Van Dale omschrijft een protocol als 'een geheel van regels en afspraken rond een bepaald gebied'.

EVIDENCE EN PRACTICE-BASED

Deze visienota rond protocollering wijst ook op het belang van een goed evenwicht tussen top-down en bottom-up benaderingen van protocollering. In de top-downbenadering kan de overheid of opdrachtgever geprotocolleerde methodieken die op basis van wetenschappelijk onderzoek hun effectiviteit bewezen, introduceren in het werkveld ('evidence-based practice'). In de bottom-up benadering kan een voorziening of project de werkzame processen van de eigen werking beschrijven, vertalen naar een protocol en zo toegankelijk maken voor andere organisaties ('practice-based evidence'). In het slot van de visienota benadrukt dit Vlaams Agentschap dat 'het protocol een werkinstrument is in de communicatie tussen de verschillende organisaties en in het nagaan van de methodiekgetrouwheid bij de toepassing ervan. Het doel is niet het protocol op zich, maar geoptimaliseerde dienstverlening aan de cliënt.'

Een protocol wil dus werkzame processen detecteren, concreet beschrijven en delen zodat ook andere voorzieningen of actoren er mee aan de slag kunnen. Vandaar dat met de publieke bekendmaking van het CANO-protocol in februari 2011 een CANO-commissie opgericht werd, met als specifieke doelstelling de kandidaturen en eventuele toetreding van kandidaten tot de CANO-labelhouders te bewaken. Want protocollering straalt de idee uit dat nieuwe initiatiefnemers het CANO-gedachtengoed en de bijhorende pragmatiek kunnen kopiëren en toepassen op hun werking mits controle over enkele parameters. Omdat dit complexer is dan het lijkt, is begeleiding, evaluatie en controle nodig. Zo wезen we al op het feit dat CANO-hulpverlening een veranderend 'mindpath' veronderstelt bij alle betrokken actoren. Willen we het CANO-protocol au sérieux nemen dan moeten we nauwgezet bewaken of zo'n ingrijpende wijzigingen in de cultuur en organisatie van voorzieningen daadwerkelijk gerealiseerd worden.

GOEDAARDIG VIRUS

Het CANO-protocol mag beschouwd worden als richtinggevend, wervend en visionair. De CANO-voorzieningen zijn gegroeid vanuit een geschiedenis van trial en error van eclecticische theorieën en concrete praktijkvertalingen. Een eenvoudige 'copy and paste' biedt dan ook geen garantie op succes. Want de overname van dit protocol leidt niet automatisch tot bijvoorbeeld de gewenste verschuiving van het referentiekader van begeleiders. De initiatiefnemers zien het CANO-protocol dan ook als een 'benign virus', een goedaardig virus dat een positieve benadering van jongeren en hun hulpverleningstrajecten beoogt en hiertoe de werkzame factoren oplijst. CANO biedt in de vorm van een protocol een hulpverleningsmodel aan dat andere voorzieningen uitnodigt om over de eigen praktijk na te denken. En dat kan de reflectieve basishouding van een voorziening en de individuele hulpverlener alleen maar aanscherpen.

Daarnaast is CANO een product van eigen bodem, met respect voor de expertise die gedurende vele jaren met vallen en opstaan opgebouwd werd. Naast

nieuw te ontwikkelen interventies voor jongeren met ernstige gedragsproblemen, blijft ook zorgvuldige implementatie en borging van bestaande interventies noodzakelijk. CANO is het resultaat van een bottom-up proces met wetenschappelijke toetsing (Grietens e.a., 2007). In ons pleidooi stellen we zorg voor systematische begeleiding van pedagogische medewerkers, een doorgedreven monitoring van de uitvoering van werk- en leerprocessen voorop. Een mix van investeren in medewerkers, bezielen en inspireren verdient zich terug, leidt tot betere resultaten, minder terugval en minder beroep op zorg.

Roel Gerits, Gert Houben en Luc Paredis zijn allen medewerkers van de CANO-werking Pieter Simenon. Ze zijn voor reacties bereikbaar via gert.houben@pietersimenon.be

De acht CANO-voorzieningen zijn: Binnenstad-Maria Goretti, Cirkant, De Wissel, Hadron, Oranjehuis, Pieter Simenon, Sporen-De Pas en Stappen. Meer informatie: www.canovlaanderen.be

Verwijzingen

- Depuydt, A., Deklerck, J. & Deboutte, G. (red.) (2001), 'Verbondenheid' als antwoord op de-link-wentie?, Leuven, Acco.
- Vanheule, S. (2012), 'Het atelier als ontmoetingsplek', *Tijdschrift voor Welzijnswerk*, 323, 19-23.
- Grietens, H., Knorth, E., Durning, P. & Dumas, J. (2007), *Promoting competence in children and families; Contextual practice in residential care services in Flanders: The CANO projects. Scientific perspectives on resilience and vulnerability*, Leuven, EUSARF and Leuven University Press, 223-246.
- Grietens, H., Mercken, I., Vanderfaellie, J. & Loots, G. (2007), *Initiatie van effect- en effectiviteitsmeting van het private hulpaanbod binnen de bijzondere jeugdzorg*, Leuven, Centrum voor Orthopedagogiek KUL i.s.m. vakgroep Orthopsychologie VUB.
- Meert, E. (2011), *Visienota protocollering*, Brussel, Agentschap Jongerenwelzijn.
- Swinkels, J.A., Burgers, J.S., Assendelft, W.J.J., van Everdingen, J.J.E., van Barneveld, T.A. & van de Klundert, J.L.M. (2004), 'Doel van richtlijnontwikkeling', in: van Everdingen, W.J.J., Burgers, J.S., Assendelft, W.J.J., Swinkels, J.A., van Barneveld, T.A. & van de Klundert, J.L.M. (red.), *Evidence Based richtlijnontwikkeling. Een leidraad voor de praktijk*, Houten, Bohn Stafleu van Loghum.
- Van Wijmen, F.C.B. & Lagro-Janssen, A.L.M. (1998), 'Richtlijn, plichtlijn? Professionele autonomie volgens de wgbo', *Huisarts en Wetenschap*.